

Тема лекції: Передумови оформлення психології в самостійну науку

ПЛАН

1. Рефлекторне вчення.
2. Вчення про органи чуття та про головний мозок.
3. Розвиток асоціативної психології.
4. Розвиток психологічної думки на Русі.

1. Від механіки до фізіології (рефлекторне вчення)

На початку XIX сторіччя стали складатися нові підходи до психіки. Відтепер не механіка, а фізіологія стимулювала ріст психологічного знання. Маючи своїм предметом особливе природне тіло, фізіологія перетворила його в об'єкт експериментального вивчення.

Відкриття рефлекторної дуги

Так, фантастична по своїй емпіричній фактурі, рефлекторна схема Декарта нервової системи виявилася правдоподібною завдяки відкриттю (майже одночасному) розходжень між чуттєвими (сенсорними) і руховими (моторними) нервовими шляхами, що ведуть у спинний мозок.

Відкриття належало лікарям і натуралістам чехові І. Прохазці, французові Ф. Мажанді й англійцеві Ч. Беллу. Воно дозволило пояснити механізм зв'язку нервів як "рефлекторну дугу", порушення однієї ланки закономірно і неминуче пускає в хід іншу ланку, породжуючи м'язову реакцію.

Поряд з науковим (для фізіології) і практичним (для медицини) це відкриття мало і важливе методологічне значення. Воно доводило залежність функцій організму, що стосується його поведінки в зовнішньому середовищі, від тілесного субстрату, а не від свідомості (або душі) як особливої безтілесної сутності.

На цій підставі німецький фізіолог Йоганнес Мюллер (1801-1858) сформулював закон "специфічної енергії органів чуттів". Ніякою іншою енергією, крім відомої у фізиці, нервова тканина не володіє. Але висновки Мюллера зміцнювали науковий погляд на психіку, показуючи причинну залежність її почуттєвих елементів (відчуттів) від об'єктивних матеріальних факторів: зовнішнього подразника і властивості нервового субстрату.

2. Вчення про органи чуття та про головний мозок.

Дослідник органів чуттів - фізіолог Ернст Вебер (1795-1878). Він розкрив питання: наскільки варто змінювати силу роздратування, щоб суб'єкт уловив ледь помітне розходження у відчутті.

Таким чином, акцент був переміщений. Попередників Вебера цікавила залежність відчуттів від нервового субстрату, Вебера - залежність між континуумом відчуттів і континуумом зухвалих їхніх зовнішніх фізичних стимулів. Виявилось, що існує цілком визначене (для різних органів чуттів різне) відношення між первісним подразником і наступним, при якому суб'єкт починає зауважувати, що відчуття стало вже іншим. Для слухової чутливості, наприклад, це відношення складає 1/160, для відчуття ваги - 1/30 і т.д.

Досвіди і математичні викладення стали джерелом плину, що влився в сучасну науку під ім'ям психофізики. Її основоположником виступив інший німецький учений Г. Фехнер (1801-1887). Він також перейшов від психофізіології до психофізики.

Прорив від психофізіології до психофізики був знаменний і в тому відношенні, що розділив принцип причинності і принцип закономірності. Адже психофізіологія була сильна з'ясуванням причинної залежності суб'єктивного факту (відчуття) від будови органу (нервових волокон), як цього вимагало "анатомічний початок".

Центральною фігурою в створенні основ, на яких будувалася психологія як наука, що має власний предмет, був Герман Гельмгольц (1821-1894). Його різнобічний геній перетворив багато наук про природу, у тому числі про природу психічного. Ним був відкритий закон збереження енергії. Ми всі діти Сонця, говорив він, тому що живі організми, з позиції фізики, - це система, у якій немає нічого, крім перетворень різних видів енергії.

Але, зайнявшись таким тілесним пристроєм, як орган чуттів, Гельмгольц прийняв за пояснювальний принцип не енергетичний (молекулярний), а анатомічний початок. Саме на останній він спирався у своїй концепції кольорового зору. Гельмгольц виходив з гіпотези про те, що маються три нервових волокна, порушення яких хвилями різної довжини створює основні відчуття кольорів: червоного, зеленого і фіолетового.

Такий спосіб пояснення виявився непридатним, коли він від відчуттів перейшов до аналізу сприйняття цілісних об'єктів у навколишньому просторі. Цей аналіз спонукав увести два нових фактори: а) руху очних м'язів; б) підпорядкованість цих рухів особливим правилам, подібним тим, по яких будуються логічні умовиводи. Оскільки ці правила діють незалежно від свідомості, Гельмгольц дав їм ім'я "несвідомих умовиводів". Тим самим експериментальна робота зіштовхнула Гельмгольца з необхідністю ввести нові причинні фактори. До того він відносив до цих факторів або перетворення фізичної енергії, або залежність відчуття від пристрою органу.

Тепер до цих двох причинних "сіток", у які наука уловлює життєві процеси, приєднувалася третя. Джерелом психічного (зорового) образу виступав зовнішній об'єкт у можливо більш виразному баченні якого складалася розв'язувана оком задача.

"Карта головного мозку"

Нарешті, ще один напрямок звернув увагу вчених на залежність явищ психіки від анатомії центральної нервової системи. Це була френологія (від грец. "френ" -душа, розум). Її автор - австрійський анатом Ф. Галль (1758-1829) запропонував "карту головного мозку", відповідно до якої різні здібності розміщені в його визначених ділянках. Це нібито впливає на форму черепа, що дозволяє, обмацуючи його, визначати по "шишках", наскільки розвита в даного індивіда розум, пам'ять і т.п. Френологія при всій її фантастичності спонукала до експериментального вивчення розміщення (локалізації) психічних функцій у головному мозку.

Але для подальшого прогресу науки важливе значення мала експериментальна критика його поглядів французьким фізіологом і лікарем, іноземним членом-кореспондентом Петербурзької Академії наук Ц. Флурансом (1794-1867); Використовуючи методику видалення окремих ділянок центральної нервової системи, він прийшов до висновку про те, що головний мозок є цілісним органом-субстратом основних психічних функцій. Мозочок координує рух, а в довгастому мозку знаходиться дихальний центр.

Після робіт Флуранса френологія була в наукових колах скомпрометована, хоча багато хто продовжував нею захоплюватися.

Проте заслугою Галля варто визнати вказівки на звивини кори великих півкуль головного мозку як місце, де локалізовані "розумові сили" (до нього було прийнято їх поміщати в мозкові шлуночки).

3. Розвиток асоціативної психології.

Вивчення органів чуттів, нервово-м'язової системи, кори головного мозку мало анатомічну спрямованість (тобто психічне співвідносилось зі будовою різних частин живого тіла). Однак звертання до цих органів неминуче змушувало осмислити ефекти їхньої діяльності.

Ефекти ж відносилися до області психології, на ґрунт якої відтепер змушений був перейти натураліст. Адже саме психологія мала справу з цими ефектами - відчуттями, сприйняттями, уявленнями, зв'язками між ними (асоціаціями). Брати ж у психології анатом-фізіолог міг тільки ту інформацію, що вона до цієї епохи напручувалася.

Рух йшов у двох напрямках. З боку фізіології наростала тенденція до того, щоб можливо тісніше "прив'язати" психічні явища до нервово-м'язового. На "полносі" психології змінювало свій вигляд її головний напрямок - навчання про асоціації.

Навчання про асоціації споконвічно цінувалося завдяки тому, що пояснювало зв'язок, міцність і мінливість психічних явищ пристроєм нервової системи. На ньому лежала печатка вірогідності, властивому науковому знанню про фізичну природу, що зробили в XVII і XVIII століттях гігантські кроки.

Оскільки вже сам термін "асоціація" тісно сполучався з уявленням про те, що зв'язок ідей обумовлений зв'язком нервових елементів в організмі, шотландський філософ Томас Браун (1778-1820) запропонував замість терміна "асоціація" термін "сугестія" (навіювання). Одна ідея вселяє іншу, але не довільно, а по визначених законах. Браун розділив ці закони на первинні (по суміжності, подібності і контрастові) і вторинні (їх дев'ять: закони частоти, новизни, сили первісного відчуття, тривалості й ін.).

Англійський історик і економіст Джеймс Мілль (1773-1836) повернувся до уявлення про те, що свідомість - це свого роду ментальна (психічна) машина. Робота якої відбувається строго закономірно в силу її власного внутрішнього пристрою, що не має ніякого відношення до пристрою організму.

Син Джеймса Мілля Джон Стюарт (1806-1873) був, як і його батько, одним з володарів дум своєї епохи не тільки в Англії, але й у континентальній Європі (його праці по логіці, психології, етиці, економіці й іншим наукам користувалися популярністю також і в Росії).

Якщо для його батька зразком точного наукового знання служила механіка (перетворена їм у механіку "чистого" свідомості), то Джон Стюарт знаходився під впливом великих успіхів у хімії. Він став говорити про "ментальну хімію". Під цим малося на увазі, що в людській свідомості відбувається щось подібне тому, що хімік спостерігає у своїй колбі при змішання різних елементів, а саме - з'являється новий продукт.

Багато чого з того, що сприймається свідомістю як просте відчуття (наприклад, звук скрипки або смак апельсина, що є в дійсності запахом) - це результат синтезу багатьох компонентів, подібно тому, як, наприклад, вода, що представляється простою і єдиною, хоча вона є з'єднанням водню і кисню.

4. Розвиток психологічної думки на Русі.

Виникає дві течії - ліберально-демократична, ліберально-дворянська. Перша ґрунтувалася на захід, друга була притаманна слов'янофільству. До ліберально-демократичної належали Грановський, Боткін, Корш та інші.

До ліберально-дворянських - брати Ансанови, брати Кірієвські, Самарін та інші.

В цей період психологія виходить в прикладні науки:

- Педагогічна психологія
- Трудова психологія
- Етнопсихологія

Револьюційно-демократичний напрямок представляє Белінський В.Г., Герцен А.И., Добролюбов Н.А., Чернишевський Н.Г. - вони переконані матеріалісти. Відстоювали принцип детермінізму як непорушну основу наукового світогляду. Намагалися довести, що психічні акти невідокремлені від явищ. Психіка -

одна їх форм життєдіяльності. Поряд зі свідомістю мається величезна область неусвідомлюваної психіки (несвідомого), що не зводиться ні до нервової системи, ні до системи свідомості.